

Educar per a una ciutadania democràtica a les escoles: una discussió de models

Manuel Barbosa*

«El que es demana a l'escola és que faci possible la vida social i que prepari els joves per l'exercici d'una democràcia deliberativa».

PH. MEIRIEU

La necessitat d'involucrar la institució escolar en la construcció d'una societat més fraternal, més solidària i més democràtica apareix, avui dia, en primer pla en les discussions al voltant de l'escola, especialment de l'ensenyament obligatori, i defineix, en certa mesura, l'orientació que es vol atribuir a aquesta activitat de socialització secundària. Així, s'intenta revaloritzar el paper que hi desenvolupa en la lluita contra els efectes negatius del procés unidimensional de modernització; uns efectes que es traduiran en la fragmentació del teixit social, en l'augment de l'individualisme, dels actes incívics i en el progressiu debilitament del poder socialitzador de certes instàncies de la societat, com és el cas de la família, des d'ara compromesa en la seva funció d'integració de les joves generacions en el panorama polític.

En aquest context poc engrescador es demana a l'escola una major intervenció en la socialització democràtica dels infants i dels joves, i que assumeixi un protagonisme rellevant en la formació dels ciutadans degudament capacitats per a l'exercici d'una ciutadania crítica, responsable i solidària, capaç de servir d'antídoto a la creixent privatització dels individus, a

* Manuel Barbosa és Doctor en Educació i professor del Departament de Pedagogia a l'Instituto de Educação e Psicologia de la Universidade do Minho. En la seva activitat docent participa en els cursos de formació inicial i contínua de professors i està implicat en diverses àrees d'especialització del Curs de Mestratge en Educació en la mateixa Universitat. Ha publicat articles sobre la pedagogia i sobre els problemes epistemològics i antropològics de l'educació, com també nombroses obres, entre les quals destaquem les més recents, *Antropologia e Pedagogia em Freud*. Braga: APPACDM, 2000; (Coord.) *Olhares sobre Educação, Autonomia e Cidadania*. Braga: Universidade do Minho, 1999; *Antropologia Complexa do Processo Educativo*. Braga: Universidade do Minho, 1997. Actualment es dedica a l'estudi de l'educació per a l'autonomia i la ciutadania en el context escolar. En aquest sentit, coordina un grup d'investigació format per educadors i per professors de l'àmbit del Centro de Estudos em Educação e Psicologia de la Universidade do Minho.

Adreça electrònica: mbarbosa@ep.uminho.pt.

la dualització de la societat, a la recerca de la satisfacció dels interessos individuals independentment de les conseqüències que puguin tenir en l'equilibri tant social com ecològic, a les actituds racistes amagades, a la multiplicació d'actes incívics de tot tipus que fan perillar la convivència democràtica en el si de les societats cada vegada més sensibles a la violència gratuïta, a la manca de respecte pels drets humans, a les injustícies, a la discriminació, al menyspreu de l'altre, a la falta d'ètica, de cordialitat, d'urbanitat i de responsabilitat moral.

En la relegitimació de l'escola, juntament amb la societat, en especial pel que fa a la formació de la ciutadania, és decisiva una preparació per a les noves exigències del sistema productiu. La resposta a aquesta demanda no deixa de plantejar algunes qüestions bàsiques: què significa educar per a la ciutadania democràtica a les escoles?, vol dir transmetre coneixements i valors?, adquirir hàbits democràtics?, confrontar els educadors amb una realitat sociopolítica vigent? Al cap i a a fi: quin model hem de seguir en la conducció d'aquesta educació?

Si és veritat que no podem educar per a una ciutadania sense perspectives orientadores, és important discutir les que s'ofereixen per tradició pedagògica, encara que només sigui per saber el que valen per a la nostra pràctica d'educadors. Més enllà d'altres temes igualment rellevants, aquest és un assumpte que volem plantejar aquí, des d'un punt de vista estrictament pedagògic, sense oblidar les seves implicacions des de la perspectiva de la política educativa. Seguir aquest camí és optar decididament per la via que ens portarà a les pràctiques efectives d'educació per a la ciutadania a les escoles, després d'haver fet tanta retòrica al voltant d'una finalitat que hauria de ser consensuada, almenys en l'escolaritat obligatòria, ja que és en aquest punt on es construeix el nucli bàsic, preferentment democràtic, de la personalitat del ciutadà.

D'acord amb el que s'ha dit, creiem necessari organitzar l'estructura d'aquest text en dos fronts discursius: en el primer, centrarem l'atenció en la descripció de diversos models d'educació per a la ciutadania, com també en les diferents formes d'operar amb l'entorn escolar. El segon front tractarà els models als quals ens hem referit que seran objecte d'una apreciació crítica, en un intent d'avaluar les seves potencialitats heurístiques en l'organització pedagogicodidàctica d'una educació per a una ciutadania democràtica a les escoles, tenint en compte les exigències que avui siguin formulades en relació amb aquest tema, especialment en el marc de l'escolaritat obligatòria. Així, s'obre una escletxa pel que fa a les aproximacions praxeològiques d'una matèria que no es pot aquarterar en les retòriques del discurs polític sobre educació, per molt seductores i encantadores que siguin les seves fórmules.

1. Models d'educació per a una ciutadania democràtica

Malgrat el reconeixement que han merescut les normatives de la Reforma del Sistema Educatiu portuguès (1986), l'educació per a la ciutadania no ha estat fins fa poc valorada pels documents orientadors de les polítiques educatives, i ara ha sorgit com un vector indissociable de l'escola obligatòria. Sense ser una especificitat pròpiament portuguesa, aquesta sobtada vaporització de l'educació per a la ciutadania no deixa de presentar, com en molts altres indrets, importants reptes per a l'escola i per als seus responsables, des del ministeri tutelar i les seves delegacions fins a les tasques més concretes a l'aula, sense oblidar la dimensió organitzativa d'aquesta institució, cada vegada més rellevant en la inducció dels comportaments de la ciutadania (Konovsky i Organ, 1996; Estêvão, 1997; Organ, 1997; Rego i Sousa, 1999).

Com dur a terme aquesta educació en el si de l'escola és, sens dubte, uns dels reptes que més interrogants planteja als seus responsables, sobretot si tenim en compte les múltiples perspectives o models que es poden seguir. Per fer una contribució al debat necessari al voltant d'aquest tema, presentem tot seguit la nostra tipologia de models d'educació per a la ciutadania democràtica en l'entorn escolar, i subratllem des del començament el seu caràcter representatiu de possibilitats d'actuació, algunes de les quals han estat experimentades i suggerides per educadors i pedagogs. Sense voler esgotar totes les possibilitats, els models que esquematitzem representen a bastament les alternatives disponibles en el mercat de les idees pedagògiques i són les que volem aprofundir. Només després de presentar-ne un sumari estarem en condicions d'apreciar o de valorar les seves potencialitats, debilitats, incidències i conseqüències.

<i>Models de l'educació per a la ciutadania democràtica</i>
Model de transmissió de coneixements i valors.
Model de formació d'hàbits democràtics.
Model de confrontament directe amb la realitat sociopolítica.

D'acord amb la història de l'educació i de la pedagogia, el model de transmissió de coneixements i valors és el que més sobresurt i al qual hem de parar una certa atenció, ja que encara avui es reconeix que no hi pot haver una educació per a la ciutadania democràtica sense un aprenentatge cognitiu del que és una democràcia i com s'hi viu (Giollito, 1993, pp. 50-56; Mougnotte, 1994, p. 24; Canivez, 1995, p. 72; Leleux, 1997, p. 46; Crémieux, 1998, p. 93; Morin, 1999, pp. 71-85). Més enllà d'aquests aspectes, és just reconèixer la seva enorme visibilitat juntament amb els edu-

cadors i amb els responsables polítics, i el fet que, sovint, és considerat com un únic model d'educació per a la ciutadania.

En la pràctica, aquest model correspon a la idea que es té de l'educació cívica, per bé que es fa des de la perspectiva de la democràcia. Segons aquesta orientació, pertoca a l'escola la transmissió i l'adquisició dels coneixements relatius al funcionament de l'estat de dret, als seus codis de conducta, a les seves normes de convivència pacífica, als seus valors, als seus principis, a les seves lleis, a les seves exigències, a s seus procediments i als seus fonaments.

Des del punt de vista de l'operativitat didàctica, aquest model està obert a diverses possibilitats, o, si es concreta en una forma de disciplina curricular, és un component del currículum explícitament desenvolupat a l'escola, o es dilueix en el conjunt de les disciplines escolars que tenen la responsabilitat de transmetre els continguts de ciutadania que s'exigeixen a un aprenent de ciutadà. En ambdues situacions, el procediment és sempre el mateix: es defineixen les matèries que s'han d'ensenyar i es confia en la traça del professor perquè s'aprenquin. A més, es demana al professor que sigui coherent amb tot allò que ensenya, i es presenta com a exemple el model de bon ciutadà.

Des de l'horitzó de la política educativa, la implementació d'aquest model requereix la presa de les decisions següents: o crear una disciplina d'educació per a la ciutadania, tal com s'ha anat fent en el passat de la nostra història col·lectiva, especialment en els períodes de la Primera República (Pintassilgo, 1998) i del «Estado Novo» (Rodrigues, 1994), o simplement disseminar continguts de ciutadania en els programes de diverses disciplines.

Pel que fa a la primera alternativa, la creació d'una disciplina d'educació per a la ciutadania ha de comprendre ensenyaments d'història de la pàtria per configurar-la en sintonia amb els propòsits de la democràcia; s'evita, d'aquesta manera, caure en la temptació d'un adoctrinament i d'una manipulació ideològica.

En els períodes compresos entre la Primera República portuguesa (1910-1926) i el «Estado Novo» (1933-1974), la creació de la mencionada disciplina cau, de fet, en aquestes temptacions. Vegem, a continuació, el que succeeix en aquests períodes de la història nacional

Després de la seva implantació el 5 d'octubre de 1910, la Primera República aposta clarament per la creació d'una disciplina específica d'educació per a la ciutadania, encara que només sigui per difondre i inculcar els valors de la seva ideologia, heretats de la revolució francesa, del liberalisme i del positivisme. Fins que es va extingir com a règim polític restaurador de l'orgull nacional i renovador de la societat portuguesa, la Primera República fa un esforç notable per reformular les polítiques educati-

ves, especialment en el que fa referència a l'ensenyament primari i a la lluita contra l'analfabetisme, que engloben la qüestió de l'educació cívica.

En les reformes de 1911 i de 1918 es va plantejar aquesta qüestió i es va reconfigurar successivament en una funció de debat que s'anava aplicant al mateix temps, i va donar per acabada la creació d'ambdues disciplines («Educação Cívica» la primera de les reformes, i «Instrução Moral e Cívica» la segona), sempre com a alternativa a l'ensenyament de la religió i de la moral catòlica, ja que el nou règim era clarament anticlerical. En aquestes diverses formulacions, la disciplina de l'«educació cívica» tenia com a missió essencial fer aprendre els coneixements referents al funcionament del règim republicà, els coneixements que haurien de servir de base per a la interiorització dels valors laics com ara la llibertat, la igualtat, la fraternitat, la tolerància, la justícia, la cooperació, la solidaritat, l'altruisme social, la filantropia, el sentit del deure i el respecte pel nou ordre social.

Al mateix temps que hi havia un desig de preparació per a la democràcia, aquesta educació (o instrucció, segons els detractors dels programes governamentals) també incloïa en els seus objectius la republicanaització dels portuguesos (en sortir d'una monarquia de set segles d'existència), tot encaminat a infondre en les seves consciències els ideals i els valors del republicanisme, en una clara intenció adoctrinadora, contradictòria, sens dubte, amb els propòsits democràtics. Malgrat la inversió feta en aquest sentit, la Primera República portuguesa no va aconseguir mantenir-se durant molt de temps, en especial juntament amb els dos segments socials que la van implantar (civils i militars de classe mitjana), i va sucumbir a mans dels instigadors del cop militar de 1926; va ser un cop decisiu per al futur de la nació, ja que va preparar el terreny per a l'ascensió al poder de Salazar— ascensió consolidada el 1933 amb l'aprovació d'una nova constitució, amb la qual cosa es va inaugurar el que fou conegut com a «Estado Novo».

Durant la vigència d'aquest règim polític (1933-1974), Portugal va viure un llarg període de dictadura feixista (en la línia dels règims feixistes implantats a Itàlia i a Espanya) que van repercutir negativament en l'organització i en l'orientació del sistema educatiu. La política educativa va constituir únicament, fins pràcticament els anys 70, una part menor de les polítiques públiques, ja que l'organització del sistema escolar i dels responsables de l'ensenyament van ser comandats per una orientació adoctrinant profundament autoritària i conservadora.

L'«Estado Novo» (designació que el règim dictatorial es va atribuir a si mateix), considerava l'escolarització com un objectiu subaltern, que es va arribar a interpretar, en els anys de més fort accent feixista (especialment durant el mandat d'Oliveira Salazar), com un perill. El règim es fonamentava en l'aquiescència passiva d'una societat rural tradicional i, consegüent-

ment, suposava que aquesta societat en tenia prou amb una mínima instrucció dels seus membres masculins; una instrucció capaç de preparar-la per a les competències més elementals de l'escriptura, de la lectura i del càlcul, i posava molt èmfasi en la inculcació de valors religiosos, morals i polítics als quals es referia el règim. En aquest marc axiològic els valors associats amb Déu, amb la pàtria i amb la família van prendre un paper destacat. A més d'aquests valors, l'«Estado Novo» pretenia socialitzar la submissió, l'obediència i el conformisme, i va eradicar tota val·leïtat personal com ara l'esperit crític i independent.

Malgrat el concepte minimalista de l'escola (per les racns ja apuntades i pel fet de ser vista com un complement de la missió educativa de l'estat i de la família), l'«Estado Novo» no va deixar de fer-ne un dels pilars de suport ideològic i va incorporar a les seves orientacions programàtiques de 1936 una clara dimensió d'educació cívica tant en l'àmbit de les sessions obligatòries d'Educació Moral i Cívica com, més específicament, en una disciplina d'organització política i administrativa de la nació, ambdues creades per al públic escolar dels instituts. Paral·lelament, l'«Estado Novo» va instituir una organització juvenil premilitar, anomenada «Mocidade Portuguesa», que es va encarregar de promoure els valors més preuats pel règim en activitats extraescolars, primer per als nens i després per a les nenes, d'acord amb les tendències europees de l'època, d'inspiració hitleriana.

Decididament, l'«Estado Novo» només veia l'escola com un centre autoritari de socialització política, amb una doctrina que incloïa al culte dels herois nacionals, a l'exaltació patriòtica i a la pràctica de virtuts morals cristianes. Estimar la pàtria i servir-la fidelment (la metròpol i les províncies d'ultramar) era la punta de llança ideològica d'un règim que ho feia tot per fabricar ciutadans submisos i obedients. D'aquesta manera s'entén el control ideològic de l'educació escolar, des dels programes i els manuals fins a l'activitat del professor –vertader comissari de l'estat feixista també amb els alumnes i de la població en general. Amb alguns *matisos* durant el seu període de vigència (sobretot després de la sortida de Salazar com a cap de govern el 1968), aquest fou el règim que va sotmetre el poble portuguès i que va veure caure el 25 d'abril de 1974 en l'anomenada «Revolução dos Cravos».

Quan parlem de la divulgació dels continguts de ciutadania en els programes de diverses disciplines (segona alternativa), és important esmentar que solament pot ser efectiva si les decisions de la política educativa creen les condicions i els incentius perquè els docents s'involucrin en aquestes unitats curriculars i en el seu ensenyament, d'acord amb un procés que no és tan diferent del que sovint s'utilitza en l'aprenentatge d'altres temes. Així es va crear la base legal mínima per implementar el primer model d'educació per a la ciutadania.

Una síntesi de les principals coordenades d'aquest model es pot observar en l'esquema següent:

<i>Model de transmissió de coneixements i valors</i>
Objectiu Aprentatge cognitiu del que és la democràcia i com s'hi viu.
Implementació Transmetre coneixements i valors en una disciplina pròpia o en diverses disciplines.
Mesures polítiques Crear una disciplina d'educació per a la ciutadania o divulgar els seus continguts en diverses disciplines.

Abans de sotmetre aquest model a la crítica hermenèutica, convindria presentar els models que es perfilen en el marc de la nostra tipologia. Començarem amb el que titulem «model de formació d'hàbits democràtics».

D'acord amb aquest model, l'educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, vist sobretot el desenvolupament de les actituds congruents amb l'esperit de la democràcia, es transforma progressivament en hàbits de bona conducta social i també en les pràctiques rutinàries de respecte per l'altre, de la tolerància, de la solidaritat, de l'ajuda mútua, de col·laboració, de negociació, de responsabilitat, d'engrescament, de participació i d'involucració en la gestió/administració d'assumptes col·lectius. Així entesa, l'educació per a la ciutadania consisteix en un aprenentatge de la vida democràtica, del «saber viure en comú» (Galichet, 1998, p. 127), sempre d'acord amb les regles d'un *saber estar en societat* obert, plural, respectuós amb les diferències, les opinions, els estils de vida, les escoles individuals, el suport a la dignificació de l'ésser humà i la lluita permanent contra les discriminacions.

Sota el prisma de l'operativitat, aquest model requereix una *democràcia a l'escola* a dos nivells fonamentals: per una banda, a un nivell de direcció de la institució, en relació amb la creació d'un espai per a la implicació dels alumnes en la presa de decisions, en la deliberació democràtica i en l'exercici del poder. D'acord amb les creences de J. Dewey (o d'A. Sérgio entre nosaltres), aquest punt de vista significaria transformar l'escola en un microcosmos democràtic, en una estructura organitzada segons el model de la societat adulta, on fos possible l'autogovern dels alumnes (*self-government*). Així doncs, es crearien les condicions per a un aprenentatge de l'experiència de la democràcia i hi hauria l'oportunitat de practicar els seus valors.

En relació amb una altra faceta de la democràcia a l'escola, cal dir que aquesta democràcia repercuteix en els processos d'ensenyament-apre-

mentatge desenvolupats en aquesta institució no tant pel que fa a les matèries o als continguts sinó per la manera com s'han dut a terme. És a dir, per la manera com fem viure i respectar certs valors democràtics: l'acceptació de les diferències, la llibertat de pensament, l'existència de les mateixes oportunitats per a tots, el rebuig de la llei del més fort, la resolució pacífica dels conflictes, l'atenció personalitzada, la solidaritat amb els més febles, l'augment de la dignitat humana i el respecte incondicional per l'altre, com a súbdit i com a persona amb drets. En aquest cas, la democràcia a l'escola baixa fins a un micro nivell d'aula per transformar-se en una exigència de democratització del procés d'ensenyament-aprenentatge. Es tracta, al cap i a la fi, d'imbuir les pràctiques didàctiques amb els valors de la democràcia i ser coherents amb aquests valors (Meirieu, 1991, pp. 153-154).

Pel que fa la política educativa, aquest model exigeix, primerament, una organització veritablement democràtica de l'escola, amb les estructures de govern apropiades per als diversos interlocutors (sobretot alumnes i professors) per crear un clima on s'experimenti la democràcia, les seves regles i els seus valors. Després, cal crear les condicions per a ura implementació d'una didàctica centrada en l'alumne, única via per democratitzar el procés d'ensenyament-aprenentatge. En aquest cas, s'ha de donar tot el suport a la individualització de l'ensenyament, a la pedagogia diferenciada, preparar els professors i prendre les mesures convenients per a la seva possibilitat d'execució a les escoles. És a dir: cal tenir el coratge polític per dur a la pràctica les millors orientacions definides recentment per diversos sectors del sistema educatiu portuguès, tot respectant els actors de les escoles, les seves experiències, els seus coneixements i les seves competències. La representació dels vectors d'aquest model obeeix a l'esquema següent:

<i>Model de formació d'hàbits democràtics</i>	
Objectiu	Desenvolupar rutines de pràctica democràtica en l'àmbit de les actituds.
Operativitat	Implementar la democràcia a l'escola tant a nivell del seu govern com dels processos d'ensenyament-aprenentatge.
Mesures polítiques	Democratitzar la gestió col·lectiva de l'escola i crear condicions per a una didàctica centrada en l'alumne.

Sempre d'acord amb la nostra tipologia, presentem, a continuació, un darrer model d'educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, que es va anomenar en el seu moment «model de confrontació directa amb la realitat sociopolítica».

Segons aquest model, l'escola no tindria com a únic objectiu preparar les joves generacions per a l'exercici d'una futura ciutadania, reco-

neguda per llei quan s'obté una majoria política, sinó que també consideraria, d'acord amb una intencionalitat subjacent en la Convenció dels Drets de la Infància (1989), la introducció progressiva de les pràctiques de ciutadania activa (Galichet, 1998, pp. 109-113). Per tant, n'hi hauria prou a basar l'educació en aquesta activitat: confrontar els alumnes amb la realitat sociopolítica vigent, especialment amb la que té forta incidència en la vida dels infants i dels joves. Per tant, en el marc d'una educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, convindria confrontar els alumnes amb la realitat «en persona», «de carn i ossos», per prendre consciència de les injustícies, de les discriminacions, de les desigualtats, de les asimetries del poder, dels conflictes, dels reptes, tenint sempre en compte l'assumpció d'un paper actiu en la democratització de la societat, en la seva millora i en la seva transformació. D'aquesta manera, les joves generacions estarien exposades als problemes socials reals i desenvoluparien progressivament la seva responsabilitat cívica. És a dir, el seu protagonisme conscient en les lluites que ha de conduir a una major justícia social, a una major solidaritat, a un major respecte mutu, a una major tolerància, a una major llibertat i a una major humanitat.

Abordant, en aquest punt, l'operativitat d'aquest model, podem dir que tot el que hem esmentat es pot plasmar en les diverses activitats escolars tant desenvolupades en els límits epistemològics d'una disciplina d'educació per a la ciutadania com processades en unes disciplines del currículum formal de l'escola o bé en les àrees curriculars no disciplinàries, com és el cas de l'*Àrea-Escola* o, més recentment, de l'*Àrea de Projecte*. En tots els casos, el que és important és la confrontació dels alumnes amb els problemes socials reals, tant mitjançant visites i trobades amb actors significatius del món social, polític, econòmic i cultural, com a través de la lectura crítica del mitjans de comunicació (ràdio, televisió, diaris, Internet), o per mitjà de la discussió argumentada de temes candents d'actualitat política (eleccions, debats parlamentaris, noves lleis...).

Pel que fa a les mesures de política educativa, aquest model exigeix que l'escola se centri més en les qüestions de ciutadania democràtica, des dels programes i els continguts fins a la vida en el mateix centre, incloent-hi activitats curriculars i extracurriculars, i sempre des d'una perspectiva d'obertura a la qüestió social que l'envolta, als seus problemes i reptes. Així, totes les mesures que s'han de prendre han de crear oportunitats perquè l'escola s'obri a aquest medi i per donar protagonisme als alumnes en el moment que han d'intervenir-hi, conèixer-lo, revisar-lo, fer-se'l seu, ja que és per aquesta via que comencen a exercitar la seva ciutadania. L'esquema que presentarem a continuació ens ofereix una representació plàstica dels trets constitutius d'aquest model:

Model de confrontació directa amb la realitat sociopolítica

Objectiu

Introduir en les pràctiques de la ciutadania activa els problemes de l'actualitat, a través d'una exposició dels alumnes.

Operativitat

Enfrontar els alumnes als problemes de la societat, organitzar visites i trobades amb agents de la política, del medi empresarial, social i cultural, desxifrar els missatges dels mitjans de comunicació i fer debats d'actualitat política.

Mesures polítiques

Afavorir l'obertura de l'escola al seu entorn i tornar a basar el currículum escolar (explícit o ocult) en la ciutadania.

2. Apreciació dels models: un exercici d'hermenèutica crítica

Per resumir la presentació dels models ens cal saber que existeixen diferents formes d'educació per a la ciutadania democràtica en les escoles i que tot intent de posar-los en marxa comporta determinades exigències. Segons aquests resultats, podem encetar ara un breu exercici d'hermenèutica crítica dels models per tal d'apreciar els valors i els límits en l'organització efectiva d'una educació per a la ciutadania democràtica a les escoles. Podem prendre com a punt de referència l'escolaritat obligatòria, ja que és en aquest nivell on més es fa sentir la necessitat d'encaminar l'educació cap a un desenvolupament de les capacitats i de les competències necessàries per dur a terme una ciutadania crítica, responsable i democràtica, feta explícita en les recents orientacions de la política educativa portuguesa per a l'ensenyament bàsic (1998) i en les obres d'autors que reflexionen sobre les prioritats d'aquest ensenyament: en les societats actuals (Meirieu i Guiraud, 1997; Tedesco, 1999).

A partir d'aquesta base, podem dir que tots els models revelen potencialitats i fragilitats. Primerament, podem observar el model de transmissió de coneixements i de valors. Aquest model protegeix una important dimensió de l'educació per a la ciutadania democràtica quan insisteix en el caràcter globalitzador d'aquest aprenentatge cognitiu que condueix l'educador a l'assimilació intel·lectual de les exigències de la democràcia i del seu règim de funcionament; però aquest model també redueix l'educació a una mera instrucció, i la converteix en un procés de transmissió de continguts. Configurada d'aquesta manera, l'educació per a la ciutadania no va més enllà de les lliçons d'instrucció cívica, per més suport que tingui l'exemple del mestre. És a dir, del comportament cívic del responsable de les pràctiques pedagògiques transmissibles, informatives i explicatives.

La posada en marxa d'aquest concepte d'educació per a la ciutadania fa que el model de transmissió de coneixements i de valors no pateixi només de les limitacions ja mencionades. Corre també el risc, segons Cullen (1997, pp. 202-206), d'originar dues fal·làcies: per una banda, una «fal·làcia d'explicitació», que consisteix que s'acrediti que només hi ha educació per a la ciutadania en els espais i en el temps d'un ensenyament explícit; per una altra, la «fal·làcia escolar», precisament perquè emmarca aquesta educació en l'àmbit d'una o de determinades disciplines que s'encarregarien de la transmissió dels seus continguts.

En el primer cas, la fal·làcia ens condueix a ignorar la importància dels altres espais i dels altres temps d'educació per a la ciutadania a l'escola, especialment els que estan especificats en el currículum ocult i en la definició de les pràctiques institucionals concretes (Rego i Sousa, 1999, pp. 57-58). En el segon cas, la fal·làcia ens condueix a referir-nos a una o a diverses disciplines que han de ser transversals en totes les unitats curriculars de l'escola, ja que totes les disciplines tenen una dimensió cívica, tant per la manera com són posades a la pràctica com pels continguts que transmeten. Des d'aquest punt de vista, hem d'afirmar que el *fòrum* de les escoles contribueix a l'educació del ciutadà i que s'ensenyi als infants i als joves a dialogar, negociar, cooperar en els cursos d'instrucció cívica si les pràctiques pedagògiques dels altres cursos rebutgen una expressió lliure dels alumnes i fomenten la competició desenfrenada. Més enllà de ser totalment artificial i ineficaç l'ensenyament d'aquests valors de la democràcia, si es rebutgen altres components curriculars de l'escola, podria ser perillós continuar per aquest camí, ja que s'aniquilaria des dels fonaments la possibilitat que té l'escola a intervenir massivament en la socialització democràtica dels joves.

Tenint en compte aquestes observacions crítiques, el model de transmissió de coneixements i de valors s'ha de relativitzar a l'hora d'organitzar una educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, un cop vist que no es pot limitar aquesta educació al mer aprenentatge cognitiu del que és la democràcia i com s'hi viu. Pel que fa la resta, s'hauria de desmitificar tota temptativa de restringir aquest aprenentatge als continguts específicament concebuts per a l'obtenció d'un resultat, ja que tots els continguts de l'escola són rellevants per a la formació del ciutadà. Aquests continguts haurien de mostrar, en primer lloc, la importància de tots els altres, sobretot en les capacitats en les quals tot coneixement és insuficient per afrontar la complexitat.

Amb el mateix propòsit d'avaluar les potencialitats del segon model, la formació d'hàbits democràtics en el context escolar es fa manifestament necessària quan es tracta d'educar els infants i els joves per a una vida en democràcia. Certament, no n'hi ha prou a conèixer aquesta vida per estar preparats per a viure-la. Cal també construir un *habitat* democràtic, format per actituds de solidaritat, de cooperació, de comprensió, de diàleg, de re-

coneixement mutu, de respecte per les diferències i de participació en els afers col·lectius, i començar aquesta tasca en el recinte escolar. En darrer terme, és en aquesta institució que molts infants i joves poden tenir la primera oportunitat d'experimentar la democràcia, d'interioritzar-ne els principis i d'obrar en conseqüència. En aquest aspecte, la transformació de l'escola en una *polis* democràtica adquireix un gran valor, ja que permet realitzar una experiència que pot ser decisiva en els models de comportaments exigits per a la vida en democràcia.

Malgrat aquest fet, ens queda per saber si els infants i els joves que viuran aquesta experiència de democràcia a l'escola es convertiran en demòcrates en la seva vida adulta. Els dubtes que genera aquest propòsit no deixen de ser reals, ja que es tracta de viure aquesta experiència en situació d'analogia, o en un model reduït de societat adulta. A causa d'aquesta circumstància res no pot garantir que els hàbits adquirits a l'escola siguin transferits a les relacions socials adultes. L'heterogeneïtat manifesta entre la democràcia a l'escola i la democràcia en la societat hauria de prevenir tot l'optimisme hipòcrita relacionat amb aquesta transmissió, ja que mai no podrem saber si un alumne amb un bon comportament a l'escola actuarà de la mateixa manera en un context social adult. Acreditar que les actituds que es desenvolupen en un microcosmos escolar es reproduiran necessàriament en altres contextos «no serà negligir els *decàlegs*, les ruptures i inconseqüències que en una educació per a la ciutadania ha de tenir en compte –i que fa que un individu pugui ser, per exemple, obert, atent amb els seus pròxims i al mateix temps tenir una actitud xenòfoba, o encara demòcrata en les seves relacions amb el grup al que pertany i ser autoritari, per no dir-ne feixista, en les seves idees polítiques?» (Galichet, 1998, p. 75).

Malgrat tots aquests dubtes, val més una experiència de democràcia a l'escola que no pas la seva absència. Un cop relativitzada la seva eficàcia, aquesta experiència ha de formar part d'un programa d'educació per a la ciutadania, especialment quan s'elabora des de la perspectiva dels infants i dels joves sense hàbits de pràctica democràtica.

No hem de desestimar la contribució del tercer model per elaborar aquest programa. Aquest model promou la confrontació directa amb la realitat sociopolítica del medi extraescolar i exposa els alumnes a les injustícies, a les desigualtats, als conflictes, a les discriminacions, i també als problemes de la societat on s'implica directament el respecte, com és el cas de la delinqüència juvenil, dels canvis en la família i de la crisi del mercat del treball, tenint en compte la creació de condicions favorables a la intervenció dels infants i dels joves en la seva resolució, no tant en un futur a llarg termini o poc perceptible, és a dir, a la vida adulta, sinó en les circumstàncies del present. Així doncs, comença a enfrontar l'alumne amb la perspectiva d'esdevenir ciutadà, atribuint-li un protagonisme en el futur més immediat. Aquest fet és fonamental per desenvolupar la seva respon-

sabilitat cívica envers el món que l'envolta, ja que hi ha problemes que no només pertanyen als adults.

Per tots aquests motius, no hem de fer d'aquest model un afer econòmic en l'organització d'una educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, sobretot si se sap que es corre el risc de polititzar prematurament els alumnes, de manipular-los i de pressionar-los. Si s'enquadra en certs paràmetres ètics, aquest model permet que l'educació per a la ciutadania esdevingui més valuosa i més eficaç, i li forneix un suplement d'espiritualitat que prové del seu realisme. Comptar-hi és apostar per una educació que trenca amb les limitacions protectores de l'escola per obrir-se al món de l'actualitat política, de les realitats d'assumptes importants, on tots som cridats a lluitar per més justícia, per més drets i per més humanitat.

Arran de tot el que s'ha dit fins ara, hem d'assenyalar que s'han de tenir en compte tots els models a l'hora d'organitzar una educació per a la ciutadania democràtica a les escoles, neutralitzar els seus aspectes negatius i potenciar els que es revelen prometedors per a aquesta educació. Així doncs, una nova utopia mobilitzadora de l'escola obligatòria pot estar molt pròxima.

Referències bibliogràfiques

- CANIVEZ, P.: *Éduquer le citoyen?*. París: Hatier, 1995.
Convenció dels Drets de la Infància, 1989.
- CRÉMIEUX, C.: *La citoyenneté à l'école*. París: Syros, 1998.
- CULLEN, C.A.: *Crítica de las razones de educar*. Buenos Aires: Paidós, 1997.
- DEWEY, J.: *Democracia y educación*. Madrid: Morata, 1995.
Educação, Integração, Cidadania. Documento Orientador das Políticas para o Ensino Básico, 1998.
- ESTÉVÃO, C.: «Cidadania organizacional. O enquadramento institucional de um conceito. Para uma alternativa pós-moderna da cidadania», dins *Cadernos do Noroeste*. Vol. 10 (1), 1997, pp. 605-617.
- GALICHET, F.: *L'éducation à la citoyenneté*. París: Anthropos, 1998.
- GIOLITTO, P. (Coord.): *Enseigner l'éducation civique à l'école*. París: Hachette, 1993.
- KONOVSKY, M. i ORGAN, D.: «Dispositional and contextual determinants of organizational citizenship behavior», dins *Journal of Organizational Behavior*. 17 (3), 1996, pp. 253-266.
- LELEUX, C.: *Repenser l'éducation civique*. París: Cerf, 1997.
- MEIRIEU, Ph. i GUIRAUD, M.: *L'école ou la guerre civile*. París: Plon, 1997.

- MEIRIEU, Ph.: *Le choix d'éduquer*. Lyon: ESF, 1991.
- MORIN, E.: *La tête bien faite*. Paris: Seuil, 1999.
- MOUGNIOTTE, A.: *Éduquer à la démocratie*. Paris: Cerf, 1994.
- ORGAN, D.: «Organizational citizenship behavior, its construct clean-up time», dins *Human Performance*. 10 (2), 1997, pp. 85-97.
- PINTASSILGO, J.: *República e formação de cidadãos*. Lisboa: Colibri, 1998.
- REGO, A. i SOUSA, L.: «Comportamentos de cidadania do professor: sua importância na comunidade escolar», dins *Revista de Educação*. Vol. VIII, núm. 1, 1999, pp. 57-63.
- RODRIGUES, C.: *Sócio-história e reformas educativas em Portugal (1936-1986)*. Braga: Universidade do Minho, 1994.
- SÉRGIO, A.: *Educação cívica*. Lisboa: Ministério da Educação, 1984.
- TEDESCO, J.C.: *O novo pacto educativo*. Vila Nova de Gaia: Fundação Manuel Leão, 1999.

Paraules clau

Història de la Pedagogia

Educar en la ciutadania

Portugal

Història de l'Educació

Democràcia

Abstracts

A partir de una visualización de la historia de Portugal el autor nos propone diferentes modelos para educar en la ciudadanía. Se diseñan tres grandes modelos (de transmisión de conocimientos y valores, de formación de hábitos democráticos, de enfrentamiento directo con la realidad sociopolítica) que ofrecen ventajas e inconvenientes. Por ello el autor procede a una hermenéutica crítica con el objetivo de analizar cada uno de los diferentes modelos apuntados a fin de optimizar su empleo de cara a fortalecer el ejercicio de las prácticas democráticas.

En partant d'une visualisation de l'histoire du Portugal, l'auteur nous propose différents modèles pour éduquer les citoyens. Dans cet article, il trace trois grands modèles (de transmission de connaissances et de valeurs, de formation d'habitudes démocratiques, de confrontation directe avec la réalité sociopolitique) qui offrent avantages et inconvénients. Dans ce but, l'auteur procède à une critique herméneutique ayant pour objectif l'analyse de chacun des différents modèles visés afin d'optimiser leur utilisation de façon à consolider l'exercice des pratiques démocratiques.

Based on the history of Portugal, the author proposes different models to be imparted to the citizens. Three major models are designed (for the transmission of knowledge and values, for education in democratic habits, for direct confrontation with the socio-political reality), each with its advantages and inconveniences. The author undertakes a hermeneutic review with the aim of analysing each of these models in order to optimise their use in strengthening the exercise of democratic practices.